

ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.923.2

DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2022/8-1/13>

І. Сазонова, асп.

ORCID ID: 0000-0001-7217-6206

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

**ХАРАКТЕРИСТИКИ ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ ПІДЛІТКІВ
ІЗ ПОСТТРАВМАТИЧНИМ ЗРОСТАННЯМ
У КОНТЕКСТІ СТРУКТУРНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ**

Розкрито проблему взаємозв'язку психологічного часу підлітка зі структурною організацією його особистісної ідентичності. Було виділено дві групи підлітків: перша – із проявами посттравматичного зростання та друга – з нормативним ходом розвитку. Групи відрізняються за характеристиками часової перспективи та узгодженістю структури особистісної ідентичності: перша група сильніше орієнтована на теперішнє та має переважно вищу узгодженість ідентичності, тоді як друга – має вищі показники сприйняття минулого та майбутнього, однак нижчу узгодженість ідентичності.

Ключові слова: дифузія, досягнення ідентичності, мораторій, особистісна ідентичність, психологічний час, структурна організація особистісної ідентичності, часова перспектива.

Постановка проблеми. Зараз у дослідницьких колах є актуальним пошук шляхів подолання негативних наслідків впливу воєнних дій і збройних конфліктів на дітей і молодь. Існує припущення, що психологічна травма може стати джерелом особистісного посттравматичного зростання (ПТЗ) – позитивних адаптаційних змін внаслідок переживання психотравматичної події, які полягають у відкритті людиною нових здібностей і нових властивостей у собі.

Використання концепції ПТЗ у випадках дитячої та підліткової травматизації є відносно новим, але дієвим підходом [12]. Особливої актуальності набуває поєднання дослідження впливу ПТЗ на формування ідентичності підлітка, а також його сприймання часової перспективи. Взаємозв'язок особистісної ідентичності підлітків із часовою перспективою є актуальною науковою проблемою, без розв'язання якої важливі аспекти їхнього розвитку залишаються без відповіді, особливо в теперішньому контексті воєнних подій. Тому виявлення особливостей такого взаємозв'язку і стане предметом нашого дослідження.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Підлітковий період відрізняється інтенсивністю процесів індивідуалізації, активним самовизначенням, пошуком власного місця в системі соціальних ролей, усвідомленням своїх особливостей, здібностей, можливостей для самовираження. Підліток опиняється перед необхідністю соціального й особистісного самовизначення, "розбудови" свого "Я". Особливе місце в цьому процесі займає пошук ідентичності, яка розглядається у вітчизняних наукових працях як динамічне переживання "внутрішньої цілісності та безперервності особистості", у якій "розвиток нелінійний і нерівномірний, може мати як позитивний, так і негативний напрям ... ідентичність можна розглядати як процес розв'язання життєво важливих проблем" [4, с. 187–189]. За нормативного розвитку ідентичність у різних видах (особистісна, соціальна, соціокультурна, етнічна, громадянська, гендерна, статево-рольова, професійна тощо) – це усвідомлений та емоційно прийнятий образ себе, що забезпечує можливість адекватного розв'язання життєвих завдань [3].

Згідно з визначенням Л. Б. Шнейдер "особистісна ідентичність є самореферентність, тобто відчуття та усвідомлення унікальності "Я" у його екзистенції та

неповторності особистісних якостей, за наявності своєї належності соціальної реальності" [10, с. 64]. Авторкою також встановлено, що репрезентацією досягнутої позитивної ідентичності є "позитивне самовідношення під час позитивного оцінювання власних якостей і стабільний зв'язок з соціумом, а також повна координація механізмів ідентифікації та відокремлення" [10, с. 43]. Нею визначені критерії позитивної ідентичності, серед яких: висока самоцінність і водночас передбачувана цінність власного "Я" для інших, підвищена рефлексія, усвідомлення труднощів, висока активність дієвості та спілкування.

Ідентичність, так чи інакше, нерозривно пов'язана з часовим аспектом життєдайності людини. Е. Еріксон вважав, що психологічний час особистості (психологічне минуле, сьогодення й майбутнє) активно впливає на процес ідентифікації [3, с. 56]. Наприклад, позитивно оцінювані спогади про особисте минуле, так само як і проєкти на майбутнє, свідчать про існування Я-ідентичності тепер.

Часова перспектива пронизує всю структуру ідентичності особистості, а саме її три основні рівні функціонування: індивідний, особистісний і соціальний. С. О. Ангелова підкреслює важливість роботи із громадянською (соціальною) ідентичністю підлітка, що був свідком воєнних подій [1].

Майбутнє для людини є сферою, знання яка конструюється та моделюється самим суб'єктом [5]. "Репертуар" майбутнього, тобто уявлення у свідомості суб'єкта, заснований на досвіді минулих подій і сьогодення [6]. Присутність моделі минулого в часовій перспективі підлітка забезпечує зв'язок особистості з культурою, родиною, формує почуття стабільності, послідовності, відповідальності, позитивного самовідношення, почуття ідентичності й родової належності.

Підлітки з поведінковими порушеннями часто мають деформовані уявлення про свою життєву перспективу, демонструють байдужість до майбутнього, небажання про нього думати. Такі підлітки живуть теперішнім, бажачучи отримати від нього максимум задоволення й розваг. Вони не мріють про професію, не будують планів на майбутнє. Відсутність розвиненої часової перспективи в підлітковому віці є причиною почуття безнадійності та самотності [9]. Саме орієнтації на майбутнє є регулятором самосвідомості підлітка, роблять його активним, більш мобільним та організованим.

Багато проблем підліткового віку пов'язані з труднощами побудови часової перспективи. На підставі таких критеріїв, як цілісне сприйняття часу/фіксація на певному часовому відрізку та ставлення підлітків до минулого, сьогодення та майбутнього, виділено такі групи підлітків при нормативному ході розвитку [4]:

1) ті, хто реально сприймає навколишню дійсність, вважають за краще жити в теперішньому часі ("треба жити сьогоднішнім днем"), а також усвідомлюють єдність минулого, сьогодення та майбутнього;

2) ті, хто сприймає час у всій його єдності, їхні відмінні риси – здатність жити "тут і тепер" у поєднанні із спрямованістю в майбутнє;

3) ті, хто перебуває в ілюзорному, нереалістичному майбутньому;

4) ті, хто орієнтується лише на один відрізок часової шкали – єдине "сьогодення – майбутнє";

5) ті, хто фіксується на щасливому та комфортному минулому.

Особливу роль у дієвому просторі особистості відіграють події з посттравматичними наслідками, оскільки вони порушують часову перспективу особистості та структуру ідентичності загалом: "У гострому періоді травма спричиняє крах системи цінностей, переконань, уявлень про світ і про себе (ідентичності)" [8, с. 310]. Результатом впливу травматичної події є звуження часової перспективи й "замикання" подієвого простору особистості навколо цієї події.

Особливості вибудовування часової перспективи в підлітків можуть залежати від переживання психічної травми, зокрема травми війни. У підлітків із ПТЗ образ "Я" трансформується завдяки інтеграції елементів особистого досвіду, унаслідок чого набувається здатність змінювати свою ідентичність, вибудовувати позитивну ідентичність, яка складається з балансу особистісного та соціального компонентів. Травмуюча подія в житті підлітка постає як так звана точка біфуркації, потрапляючи у яку, особистість підлітка зазнає тих чи інших можливих змін: або примноження сили, набуття компетенцій для подальшого життєвого шляху, або порушення/зупинка розвитку; відповідно, у підлітків із ПТЗ передбачається досягнення позитивної ідентичності.

Ми припускаємо, що підлітки, які мають фіксацію на негативному минулому та сприймають майбутнє як безперспективне, швидше перебуватимуть у стані, близькому до посттравматичного стресового розладу; підлітки, орієнтовані на "тут і тепер" – повертаються до нормативного ходу розвитку, переживши травму; у підлітків, які сприймають майбутнє як перспективне, за цілісного сприйняття свого психологічного минулого, сьогодення та майбутнього, умінні жити в сьогоденні та планувати

своє майбутнє, можливе посттравматичне зростання. Людина, що зуміла впоратися з негативними подіями, може використовувати це як позитивний досвід, згадуючи ці події позитивно; з'являється можливість бути життєрадісною й оптимістичною.

У зв'язку з цим виникає питання: як підлітки переживають та оцінюють час свого життя за різного ступеня узгодженості структурної організації особистісної ідентичності?

Мета статті – виявити зв'язок часової перспективи із структурною організацією особистісної ідентичності в підлітків, які демонструють посттравматичне зростання, а також у підлітків із нормативним розвитком.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. У дослідженні взяли участь підлітки віком від 15 до 17 років (всього 150 осіб), які постраждали внаслідок воєнних дій і збройного конфлікту в Україні – мешканці із зони бойових дій (Донецької та Луганської областей), діти із сімей вимушено переміщених осіб і діти, які зазнали травматичного впливу від різного роду обставин (фізичного, сексуального чи психологічного насилля). База дослідження – дитячий заклад оздоровлення та відпочинку табір психологічної реабілітації дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів "Лісова застава" (Вишгородський район, Димер, Україна).

Методики дослідження: опитувальник посттравматичного зростання Р. Тадеші та Л. Колхауна в адаптації М. Ш. Магомед-Емінова [7], методика вивчення особистісної ідентичності (МІПІ) Л. Б. Шнейдер, методика "Семантичний диференціал часу" Л. І. Вассермана (дозволяє дослідити когнітивні й емоційні компоненти у суб'єктивному сприйнятті особистістю свого психологічного часу) [2].

За результатами опитувальника посттравматичного зростання Р. Тадеші та Л. Колхауна в адаптації М. Ш. Магомед-Емінова були сформовані дві групи: підлітки з низьким індексом посттравматичного зростання (N=78), названі групою "НР" (нормативний розвиток), і підлітки з високим індексом посттравматичного зростання (N=72), які ввійшли до групи "ПТЗ". Групи відповідають середнім (33–63 бали для НР) і високим (64–105 для ПТЗ) значенням опитувальника посттравматичного зростання Р. Тадеші та Л. Колхауна; досліджувані з низькими значеннями (N=50) були виключені з аналізу. Також зазначимо, що в іноземних джерелах можна віднайти приклади використання цієї методики на вибірці підлітків [11].

Для порівняння сприйняття психологічного часу, представленого результатами методики "Семантичний диференціал часу" груп НР і ПТЗ, використовувався непараметричний U критерій Манна-Уїтні (табл. 1). До речі, показники за кожним із факторів можуть варіюватися від –15 до 15 балів.

Таблиця 1

Виразність показників сприйняття психологічного часу

Фактор	Теперішнє			Минуле			Майбутнє		
	ПТЗ	НР	U	ПТЗ	НР	U	ПТЗ	НР	U
Активність часу	7,33	5,61	161,5**	4,07	4,26	207	7,34	6,57	191
Емоційне забарвлення часу	6,74	6,29	196***	4,1	5,22	180	8,6	8,84	208,5
Величина часу	7,2	7,7	206	6,5	6,74	216	11,1	9,68	201
Структура часу	3,12	1,84	92,5*	2,12	0,44	161**	2,56	2,12	214,5
Відчутність часу	1,3	0,6	167	-2,4	0	155,5**	0,23	2,45	161,5*
Середня оцінка	4,74	4,51	98,5***	3,3	4,03	170,5	5,22	5,61	212

Примітка: * – $p \leq 0,1$; ** – $p \leq 0,05$; *** – $p \leq 0,01$;

У табл. 1 позначені як середні бали з кожного фактора для обох груп (у відповідних стовпчиках "ПТЗ" і "НР" для теперішнього, минулого та майбутнього), так і показник Манна – Уїтні. Звернемо увагу на ті фактори, які

статистично відрізняються в обох групах. Насамперед у сприйнятті теперішнього: активність часу, емоційне забарвлення часу, структура часу, відчутність часу. Як бачимо, усі зазначені показники, крім відчутності часу, вищі

у групі ПТЗ; загалом така сама тенденція спостерігається за більшістю наведених у табл. 1 показників. Загалом, у випадку сприйняття теперішнього, група ПТЗ відрізняється від групи НР вищою "заповненістю" часу різноманітними діями й активністю (активність часу), дещо вищим оптимізмом і радістю (емоційне забарвлення часу), кращою впорядкованістю та сприйняттям світу в сьогоденні як досить впорядкованого, структурованого, прогнозованого (структура часу). Безумовно, усі ці характеристики цілком узгоджуються із природою ПТЗ як психологічного феномена. Фактори, за яким не було виявлено відмінностей: величина часу, що відповідає за словом наповненість часу, тобто здатність знайти час і можливість аби задовольнити свої потреби; відчутність часу – міра включеності у актуальні події.

У групі НР показники дещо нижчі, ніж у ПТЗ, наприклад, "активність теперішнього часу", що відображається у відчутті нестачі сил та енергії, ознаках стомлення, інертності; нижчі показники за шкалою "емоційного забарвлення теперішнього" свідчать про перевагу негативних емоцій і станів (занепокоєння, роздратування, тривога, пригніченість тощо), актуалізації у свідомості негативних аспектів дійсності, фрустрованості. Відсутність чітких уявлень про закономірності сьогодення (структура часу) у групі НР може проявлятися непослідовністю, імпульсивністю в поведінці, труднощами в поясненні власних вчинків і бажань. Вищий середній показник за всіма шкалами (сприйняття теперішнього загалом) у групі ПТЗ ще раз підкреслює орієнтованість цієї групи на теперішнє, здатність жити в контексті подій і проявляти власну активність.

Звернемося до характеристик психологічного минулого. Як бачимо, тут показники значно нижчі, ніж у попередньому випадку, що свідчить про низьку активність, недостатність тону, відчуття нестачі сил та енергії, стомлення, пасивності та інертності, які були характерні досліджуванам у минулому або характеризують їхнє сприйняття минулого.

Відносно сприйняття минулого статистично значущі відмінності були виявлені за факторами "структура часу" ($U=161$ при $p<0,05$) і "відчутність часу" ($U=155,5$ при $p<0,05$). За фактором "структура часу" для підлітків групи НР характерні невиразність уявлення про події минулого, слабка їхня структурованість і впорядкованість. Досліджувані характеризують минулий час у таких поняттях, як незрозумілий, неритмічний, переривчастий і незворотний. Суб'єктивне сприйняття минулого як недостатньо впорядкованого, слабо структурованого, без чітких уявлень про закономірності подій, що відбулися виявлено й у підлітків групи ПТЗ, але в меншій мірі. За фактором "відчутність часу" підлітки групи ПТЗ описали минуле час у категоріях "удаване", "далеке", "замкнуте" та "невідчутне", що підтверджує негативне ставлення респондентів до свого минулого, відсутність зв'язку з ним. Нижчі показники за шкалою "відчутності часу" в респондентів групи ПТЗ відображають наявність менш тісного психологічного зв'язку з минулим, що виявляється втраченою відчуття особистісної значущості того, що відбувалося порівняно з підлітками групи НР.

Найбільшу значимість для підлітків для обох груп має майбутнє, про що свідчать найбільш високі показники за такими факторами, як активність часу, емоційна забарвленість часу, величина часу та середня оцінка за всіма факторами. Значущих відмінностей за даними показниками не виявлено, це говорить про те, що підліткам обох груп майбутнє уявляється радісним, світлим, об'ємним, активним, наповненим подіями. Тут варто відзначити, що

підліткам із НР майбутнє уявляється скоріше "близьким", тоді як більшості підлітків із групи ПТЗ воно здається "далеким", тобто в них часова перспектива відрізняється більшою протяжністю (показники відчутності часу, за якими виявлена статистична різниця). Саме тривала часова перспектива дозволяє домогтися здатності до відкладання миттєвих задоволень заради довготермінових цілей. Переживання майбутнього супроводжується у групи ПТЗ почуттями глибини й об'ємності майбутнього, відчуттям у майбутньому простору для самореалізації.

Отже, майбутнє більшості підлітків з обох груп уявляється сприятливим. Респондентам характерно переживання задоволення, радості, наснаги, очікування від майбутнього переважно позитивних емоцій і почуттів. У більшості уявлення про майбутнє зрозумілі та впорядковані, переважає відчуття прогнозованості, структурованості, підконтрольності подій, а також відносної логічної стрункості внутрішнього життя, зрозумілості спонукань, зрозумілості емоційних реакцій тощо.

Представимо результати щодо ставлення досліджуваних до свого теперішнього, минулого та майбутнього в кожній із груп виражені у відсотках. У групі НР наявна тенденція до переживання незадоволеності життєвими обставинами, песимістичність, схильність описувати сьогодення тьманим, тривожним, туманним, незрозумілим (23 %); решта групи має більш оптимістичне ставлення. Підлітки із ПТЗ здебільшого задоволені актуальною ситуацією, бачать сьогодення більш радісним та емоційним, енергетично наповненим, демонструють позитивне ставлення до сьогодення, у структурі якого відзначається енергійність, емоційне напруження, домінування позитивних емоцій (34 %), решта групи демонструє середній рівень оптимізму, песимістичного ставлення не виявлено.

Незадоволеність минулою життєвою ситуацією, домінування негативних емоцій і почуттів (страху, гніву, печалі) загалом властиво 70 % досліджуваних обох груп. За фактором "емоційне забарвлення часу", що передає афективну забарвленість психологічного часу, у 24 % підлітків обох груп встановлені негативні показники. Минуле здається їм сумним, тьманим, тривожним, сірим. Спогади про події минулого пов'язані із внутрішньою напругою, незадоволеністю.

Наявність тісного психологічного зв'язку підлітків із минулим, що виявляється у високій емоційній залученості в події минулого, діагностовано у 74 % підлітків обох груп. Ця картина пояснюється наявністю в недалекому минулому психотравматичних обставин життя підлітків, які постраждали від воєнних дій і збройних конфліктів, переживши втрату близьких, втрату житла, розрив відносин із друзями через вимушене переселення тощо.

У більшості підлітків обох груп є загальна позитивна спрямованість на майбутнє. Однак, 15,6 % підліткам групи НР та 7,2 % підліткам групи ПТЗ властиве негативне емоційне забарвлення психологічного часу майбутнього, яке представляється їм сумним, тьманим, тривожним, сірим і туманним. Ці підлітки вважають, що майбутнє зумовлене та на нього неможливо вплинути. У них наявне відчуття нестачі сил та енергії в реалізації майбутнього.

Далі ми проаналізували, які відмінності існують між групами за шкалами "Методики вивчення особистісної ідентичності" (МІПІ), що дозволяє виявити тип особистісної ідентичності, а саме: статус ідентичності та ступінь її узгодженості). Вивчення особистісної ідентичності показало, що вона має різний ступінь сформованості у виділених групах (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл підлітків за статусами ідентичності (%)

Статус ідентичності	Група ПТЗ	Група НР	Ступінь узгодженості структури особистісної ідентичності
Передчасна ідентичність	0	9	дуже низька
Дифузна ідентичність	21	38	низька
Мораторій	47	33	середня
Досягнута позитивна ідентичність	32	20	висока

Найбільш поширеним статусом особистісної ідентичності в групі НР є дифузна ідентичність (38 %), яка засвідчує, що для більшості підлітків питання постановки життєвих цілей, формування особистісно значущих цінностей і переконань не вирішені, а спроби їх сформувати відсутні. Підлітки з дифузною ідентичністю по суті не почали ще конструювати власну особистісну ідентичність. Якщо ж зв'язати це зі сприйняттям психологічного часу, то представники цього типу ідентичності вкрай непослідовні: вони цінують власний час, однак зневажливо ставляться до часу інших людей. Підлітків із групи ПТЗ, що мають такий статус менше (21 %), ніж у групі НР.

Загалом, низький ступінь узгодженості структурної організації ідентичності говорить про наявність лише одного зв'язку всередині ідентичності (між двома із трьох компонентів: когнітивним, емоційно-мотиваційним або поведінковим), низький рівень соціально-психологічної адаптації, нестійке самовідношення тощо.

Натомість у групі ПТЗ переважає статус мораторію особистісної ідентичності (47 %), тобто ці підлітки здійснюють активні спроби розв'язання кризи особистісної ідентичності, намагаючись сформувати особистісно важливі цілі, цінності й установки. Статус мораторію – це криза, що є доволі показово в цьому випадку, адже криза є тією травмуючою подією, розв'язуючи яку можна також вирости особистісно, що є суттю ПТЗ. Підлітки з цим статусом (зокрема 33 % групи НР) уже починають шукати та/або конструювати власну ідентичність, активно просуваючись у цьому напрямі.

Мораторій відповідає середньому ступеню узгодженості структурної організації ідентичності, у якій наявно вже два зв'язки між компонентами та яку характеризує позитивне самовідношення і стійка система ціннісних орієнтацій.

Статус досягнутої особистісної ідентичності діагностовано у 20 % групи НР та у 32 % групи ПТЗ. Високий ступінь узгодженості структурної організації ідентичності проявляється у взаємозв'язках усіх трьох структурних параметрів ідентичності й характеризується високим рівнем соціально-психологічної адаптації.

Для такої особистісної ідентичності характерна часова перспектива з позитивним та/або сентиментальним ставленням до свого минулого, активністю, прагненням до розвитку власної духовності й рефлексивності. Поряд із загальним досить безтурботним ставленням до життя, орієнтацією на задоволення в сьогоденні, досить яскраво виражена спрямованість на майбутнє, прагнення досягти поставлених цілей і планування життєвої перспективи.

Зазначимо, що для 9 % підлітків групи НР характерна передчасна ідентичність, вони мають тенденцію до соціальної залежності. Такі підлітки не робили самостійних виборів і не досліджували себе, свій особистий простір та оточення, а просто наслідували поведінку інших, проявляючи конформізм, який є досить типовим для підліткового віку. Показово, що в підлітків групи ПТЗ передчасний тип ідентичності не зафіксований.

Небезпека цього статусу полягає в тому, що за відсутності психологічного супроводу формування особистості такого підлітка, він ризикує ілюзорно вважати себе сформованою особистістю зі стійкими моральними

принципами, упевненою у своїх силах, а це може привести до руйнування ідеалів, розчарування. Для такого статусу характерна повна відсутність взаємозв'язків між структурними компонентами ідентичності та, відповідно, низька соціально-психологічна адаптованість.

За неузгодженої структурної організації ідентичності профіль психологічного часу особистості немов "зміщується" в бік негативного ставлення до минулого, знецінення образу "Я" в минулому та фаталістичного ставлення до сьогодення, безпорадному ставленні до майбутнього до його життя загалом.

Висновки. Підбиваючи підсумки підкреслимо таке: представники групи ПТЗ мають вищі показники (порівняно із групою НР) активності часу, емоційного забарвлення часу, структури часу та відчутності часу в теперішньому, що говорить про те, що вони здатні жити "тут і тепер", активно взаємодіяти зі світом та відчувати позитивні емоції. Підлітки групи ПТЗ краще відчувають актуальний момент, тоді як представники групи НР доцільніше оцінюють сприйняття минулого та майбутнього, почасти перебуваючи в них, а не "тут і тепер". Однак для обох груп характерна найвища оцінка саме майбутнього, тому наше припущення на початку статті можна вважати частково підтвердженим. Можливо, саме орієнтація на теперішнє є одним із чинників відмінностей у статусах і мірі сформованості ідентичності представників цих груп, адже у групі ПТЗ домінують статуси мораторію (середній рівень сформованості ідентичності) і досягнутої ідентичності (високий рівень), а у групі НР – дифузна ідентичність (низький рівень) і мораторій (середній рівень). Припускаємо, що посттравматичне зростання стало основою можливості активного пошуку та вивчення себе, що в підсумку призвело до формування позитивної ідентичності старших підлітків.

Отже, отримані в ході дослідження дані свідчать про достовірні відмінності щодо психологічного часу підлітків із різним індексом посттравматичного зростання, а також з узгодженою й неузгодженою структурною організацією особистісної ідентичності. Посттравматичне зростання дозволяє змінювати світ навколо себе й себе в ньому, конструювати свою реальність, що сприяє формуванню позитивної ідентичності та побудові часової перспективи.

Перспективи подальшого дослідження вбачаються в розробці рекомендацій і процедур надання допомоги респондентам із неузгодженою структурною організацією ідентичності, яка може полягати у переосмисленні свого минулого в руслі більш позитивної оцінки, а також у формуванні більш активної позиції відносно до сьогодення з умінням планувати й бачити своє майбутнє.

Список використаних джерел

1. Ангелова С. О. Концепція соціально-психологічної абілітації підлітків, на життя яких вплинули бойові дії на сході України: досвід мандрівного табору миру / С. О. Ангелова // Проблеми політичної психології. – 2017. – 6 (20). – С. 152–161.
2. Вассерман Л. Симантический дифференциал времени: экспертная психодиагностическая система в медицинской психологии / Л. Вассерман и др. – СПб : СПб НИПНИ им. В. М. Бехтер, 2009. – 44 с.
3. Эриксон Эрик. Идентичность: юность и кризис : учеб. пособие : пер. с англ. А. В. Толстых / Э. Эрикссон. – 2 изд. – М. : Флинта и др., 2006. – 341 с.

4. Козирев М. П. Соціально-психологічні аспекти ідентичності підлітка М. П. Козирев // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутрішніх справ. – 2012. – 2 (2). – С. 187–197.

5. Краєва О. А. Криза ідентичності підліткового віку та її роль у становленні зрілої особистості / О. А. Краєва // 36. наук. пр. КПУ імені Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології. – 2010. – Вип. 7. – С. 310–321.

6. Лановенко Ю. Екзистенціальний зміст суб'єктивного аспекту юнацької кризи / Ю. Лановенко // Соціальна психологія. – 2006. – № 5.

7. Магомед-Эминов М. Ш. Феномен посттравматического роста. Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – Тамбов, 2009. – (3). – С. 111–117.

8. Профілактика посттравматичних стресових розладів: психологічні аспекти: метод. посіб. / упорядн.: Д. Д. Романовська, О. В. Ілашчук. – Чернівці: Технодрук, 2014. – 133 с.

9. Рева М. М. Особливості життєвої перспективи в підлітковому та юнацькому віці / М. М. Рева // Психологія і особистість. – 2015. – № 2 (8), ч. 1. – С. 126–139.

10. Шнейдер Л. Б. Особистісна, гендерна та професійна ідентичність: теорія та методи діагностики / Л. Б. Шнейдер. – М.: Москов. психол.-соц. Ин-т. – 2007. – 234 с.

11. Kimhi, S., Eshel, Y., Zysberg, L., & Hantman, S. (2009). Postwar winners and losers in the long run: Determinants of war relates stress symptoms and posttraumatic growth. *Community Mental Health Journal*, 46, 10–19.

12. Meyerson, D. A., Grant, K. E., Carter, J. S., Kilmer, R. P. (2011). Posttraumatic growth among children and adolescents: a systematic review. *Clinical Psychology Review*, 31(6), 949–964.

References

1. Anhelova S. O. Kontsepsiia sotsialno-psykholohichnoi abilitatsii pidlitkiv, na zhyttia yakyykh vplynuly boiovi dii na skhodі Ukrainy: dosvid mandrivnogo taboru myru / S.O. Anhelova // Problemy politychnoi psykholohii. – 2017. – 6 (20). – С. 152–161.

2. Vasserman L., Tryfonova E., Cheryynskaia K. Symantycheskyi differentsyal vremeny: ekspertnaia psykhydyahnostycheskaia sistema v

medytsynskoi psykholohyy. Sankt-Peterburh : SPb NYPNY ym. V.M.Bekhter, 2009. 44 s.

3. Erykson Eryk. Ydentychnost: yunost y kryzys: Ucheb. posobyte: Per. s anhl. / A.V.Tolstykh (obshch. red. y predysl.) – 2 yzd. – M.: Flynta y dr., 2006. – 341 s.

4. Kozyriev M. P. Sotsialno-psykholohichni aspekty identychnosti pidlitka Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. – 2 (2). – 2012. – s.187-197.

5. Kraieva O.A. Kryza identychnosti pidlitkovoho viku ta yii rol u stanovlenni zriiloі osobystosti / O.A. Kraieva // Zb. nauk. pr. KPNU imeni Ivana Ohienka, In-tu psykholohii im. H.S.Kostiuka APN Ukrainy. Problemy suchasnoi psykholohii. – 2010. – Vyp. 7. – S. 310–321.

6. Lanovenko Yu. Ekzystantsialnyi zmist subiektivnoho aspektu yunatskoi kryzy / Yu. Lanovenko // Sotsialna psykholohiia. – 2006. – № 5.

7. Mahomed-Emynov, M. Sh. Fenomen posttravmatycheskoho rosta. Vestnyk Tambovskoho unyversyteta. Seriya: Humanytarnye nauky. – 2009. – (3). – S. 111–117.

8. Profilaktyka posttravmatychnykh stresovykh rozladiv: psykholohichni aspekty. Metodychnyi posibnyk / Upor.: D.D. Romanovska, O.V. Ilyashchuk. – Chernivtsi: Tekhnodruk, 2014. – 133 s.

9. Reva M. M. Osoblyvosti zhyttievoi perspektyvy v pidlitkovomu ta yunatskomu vitsi / M. M. Reva // Psykholohiia i osobystist. 2015. № 2 (8) Ch. 1 S. 126–139.

10. Shneider L. B. Osobystisna, henderna ta profesiina identychnist: teoriia ta metody diahnostryky / L. B. Shneider. Moskva: Moskovskyy psykholoho-sotsialnyi instytut. – 2007. – 234 s.

11. Kimhi, S., Eshel, Y., Zysberg, L., & Hantman, S. (2009). Postwar winners and losers in the long run: Determinants of war relates stress symptoms and posttraumatic growth. *Community Mental Health Journal*, 46, 10–19.

12. Meyerson, D. A., Grant, K. E., Carter, J. S., Kilmer, R. P. (2011). Posttraumatic growth among children and adolescents: a systematic review. *Clinical Psychology Review*, 31(6), 949–964.

Надійшла до редколегії 04.10.22

Рецензовано 24.10.22

I. Sazonova, PhD student

ORCID ID: 0000-0001-7217-6206

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CHARACTERISTICS OF THE ADOLESCENTS' WITH POST-TRAUMATIC GROWTH TIME PERSPECTIVE IN THE CONTEXT OF PERSONAL IDENTITY STRUCTURAL ORGANIZATION

The article reveals the problem of the relationship between the individual psychological time and the adolescents' personal identity structural organization. The relevance of personal identity study, its content and temporal aspect in adolescence is important today, especially in connection with time perspective and in war context. The results of an time perspective and personal identity empirical study are presented on the example of teenagers with post-traumatic growth and normative development aged 15-17 who were in the "Forest Outpost" camp, created for the psychological rehabilitation of children who suffered in military actions and armed conflicts. The next methods were used in research: The Posttraumatic Growth Inventory of Tedeschi & Calhoun in adaptation of Mahomed-Emynov, Personal Identity Studying Method (MILL) of Schneider and Semantic Time Differential of Wasserman. The next characteristics of time perspective in two groups, the post-traumatic growth group and the group with a normative course of development, were differentiated: 1) in the present – time activity, emotional coloring of time, time structure, time sensitivity (all indicators are higher in the group with post-traumatic growth); 2) in the past – sensitivity time and time structure; 3) in the future – time structure. Both groups have a negative perception of their past, due to the traumatic events experienced in it, but already have a more positive attitude towards the present and have significant hopes for an optimistic future. The generalized results of a comparative analysis of the identity status of representatives of isolated groups are presented, which differ in the dominance of the moratorium status in the group with post-traumatic growth and diffuse identity in the group with normal development. Therefore, differences in the perception of time perspective, namely, a higher orientation to the present, a more positive evaluation of it in the group with post-traumatic growth is associated with a higher degree of personal identity structure coherence, where the moratorium has an average level of coherence, and the diffuse identity has a low level of coherence. The applied aspect of the investigated problem may be implemented in the development of programs of psychosocial support of the individual in adolescence.

Keywords: diffusion, identity achievement, moratorium, personal identity, personal identity structural organization, psychological time, time perspective.